

Dvorský ceremoniál, rituály a komunikace v dobovém kontextu¹

Dana Dvořáčková-Malá

The courtly Ceremony, Rituals and Communication in coeval Context: This paper focuses on communication, or behaviour, of the society of the rulers' courts. The author studies it on the example of the notion of courtly ceremonies and rituals in coeval contexts, in the sense of information limits of surviving sources. From the semantic viewpoint, she analyzes both terms – courtly ceremony, and ritual – as post-medieval notions which do not correspond to the language of medieval sources. Their origin lies in the words *cerimonia* and *ritus*, which do appear in the sources. Communication is thus evaluated as a key phenomenon of behaviour of the courtiers, headed by the ruler and his or her family, which we describe as courtly ceremonies or rituals. Communication, as a manifestation of human behaviour, went on not only among individuals, but also among groups, simultaneously establishing rules and creating order of courtly life.

Key words: Ceremony, Ritual, royal Court, Wenceslas II, Coronation, Semantics

Panovnický dvůr ve středověku jako domácnost vládců a jeho rodiny nedílně spojoval privátní život i „veřejné“, organizované události.² Při popisu dvorského života můžeme proto hodnotit strukturálně-personální složení dvořanů, nebo popisovat společensko-reprezentativní dění. Při porovnání s okolními dvory můžeme nadto posuzovat chronologický vývoj, či se zaměřit na historické fenomény jako rytířská dvorská kultura, mecenášství, nebo slohový a jazykový vývoj, a konečně nelze vynechat ani prostor, v němž se dvůr nacházel. To vše nám ale, přes mnohé informace, podhalí jen část fungujícího „sytému“ takového uskupení. Ve všech případech se totiž potýkáme s elementárním chováním dvorské společnosti, tedy komunikací. Komunikace mezi jednotlivci a skupinami na dvoře totiž utvářela pravidla a přinášela řád (*ordo*), na němž tato společnost (a nejen tato) zakládala svoji existenci.³ Byla

1 Tato studie vznikla v rámci grantové projektu *Recepce dvorské kultury v českých zemích raného a vrcholného středověku* KJB800150802, jehož nositelem je Historický ústav AV ČR, v. v. i.

2 Jako vstup do problematiky srov. např. Arié MALZ, *Der Begriff „Öffentlichkeit“ als historisches Analyseinstrument. Eine Annäherung aus kommunikations- und systemtheoretischer Sicht*, in: *Kommunikation im Spätmittelalter. Spielarten – Wahrnehmungen – Deutungen*, Romy GÜHART – Michael JUCKER (Hg.), Zürich 2005, s. 13–26.

3 K tomu srov. Niklas LUHMANN, *Sociální systémy. Nárys obecné teorie*, Brno 2006, s. 159–200; Reinhard BUTZ – Lars-Arne DANNENBERG, *Überlegungen zur Theoriebildungen des Hofes*, in: *Hof und Theorie*.

tak složkou onoho privátního i veřejného dění panovníka, jeho rodiny a všech zúčastněných na dvoře.

Na panovníckém dvoře můžeme komunikaci postihnout ve dvou základních rovinách chování. Jednak ve vnějším projevu interakce – tedy chování, které dvorská společnost vyžadovala a předváděla publiku, doslova jako vizuální představení (*performance*).⁴ Za druhé pak v podobě základního vnitřního znaku interakce, což byla vlastní motivace, proč v této společnosti být, spojená s cestou za ziskem či prospěchem, a to jak u panovníka, tak osob, které ho obklopovaly.⁵ Kronikář Petr Žitavský výstižně popsal tento běh dvorského života při korunovaci Václava II. v Praze: „*Jsou tu i různé mravy: ten bohatství hledá, ten slávy, jeden prosí tu dle zvyku, ten dává, aby měl úctu, sluhové pánů jak soumarí na zádech nesou dary. Páni jsou tedy počtění a sluhy nesmírně tíží od krále dary.*“⁶ Na sílu daru poukazuje Petr i na jiném místě: „*Má-li kdo naději v dary, duch k braní ochotně se zchystá, neboť se nalezne sotva, kdo podaný dárek by odmít. Kvůli odměně přec, chrám Páně stavitel staví, za dar i u oltáře kněz zvučně a hlasitě zpívá.*“⁷

„Různé mravy“ ve snaze po bohatství, slávě, přízni či obdarování, jak líčí kronikář, přibližují způsoby vnitřní i vnější komunikace v rámci chování na dvoře. Oba typy spoluutvářejí a zároveň podléhají formálním způsobům či vyžadované organizaci dvořanů. Vzhledem k vymezenému tématu dvorského ceremoniálu se zaměříme převážně na vnější projevy, které mezi jinými symbolizují i dary, o nichž tak pěkně píše Petr Žitavský. Předávání darů bylo totiž součástí povinné reprezentace coby viditelný důkaz a symbol štědrosti i bohatství. Povinná reprezentace v rámci společenského chování vycházela od panovníka, který musel moc a bohatství stále demonstrovat. Taková představení moci a reprezentace při okázalých událostech dvora, jako např. korunovace, sněmy, pohřby aj., jsou ale v pramenech reflektovány různou měrou, nejvíce v deskriptivní podobě. A to je právě značně problematické, neboť při snaze o podchycení přesné formální roviny či poznání dané události, jíž dvorská společnost prošla, závisíme na zlomkovitých zmínkách různých autorů. Potřeba normativního zápisu a tím písemného řízení při určování způsobů chování se projevila ve světském prostředí panovníckého dvora jen v některých případech, v našich zemích až v polovině 14. století v dochovaném *Korunovačním řádu*.

Annäherungen an ein historisches Phänomen, Norm und Struktur 22, Reinhard Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (Hg.), Köln – Weimar – Wien 2004, s. 1–41, zde s. 28n.

⁴ Srov. Jürgen MARTSCHUKAT – Stefen PATZOLD, *Geschichtswissenschaft und „performative turn“*. Eine Einführung in Fragestellung, Konzepte und Literatur, in: *Geschichtswissenschaft und „performative turn“*. Ritual, Inszenierung und Performanz vom Mittelalter bis zur Neuzeit, Jürgen Martschukat – Stefen Patzold (Hg.), Norm und Struktur 19, Köln – Weimar – Wien 2003, s. 1–32.

⁵ Srov. Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K modelu panovníckého dvora ve středověku jako sociálního systému*, Český časopis historický 109/2, 2009, s. 309–355.

⁶ Překlad podle *Kronika zbraslavská*. *Chronicon Aulae regiae*, František Heřmanský – Rudolf Mertlík (edd.), Praha 1976, s. 114.

⁷ IBIDEM, s. 114.

K tomu nelze pominout ustanovení Karla IV. ke konání říšských sněmů zakotvená ve *Zlaté bule* z roku 1356. Vzdáleně s tím souvisí rovněž spis ze 14. století *Summa recreatorum*, který, vedle zdravotních návodů, nabízí prostřednictvím traktátů poučení o chování při slavnostních hostinách.⁸ A právě proto, že normativní prameny jsou nečetné, sledujeme podle dílčích popisů, jak a zda chování dvora podléhalo uspořádání při určených příležitostech a vytvářelo řád. Tím reflektujeme základ pro závazné/zvykové a postupně i zapsané normy chování. Chování dvora podléhalo organizaci, což také tvořilo reprezentativní vystupování panovníka a dvořanů v komunikační rovině symbolů, které jako součást slavnostních událostí patřilo i k běžnému, či osobnímu/veřejnému životu krále.⁹ Jejich mozaiku posuzujeme buď v jednotlivých souvislostech ze života dvora, nebo v obřadním chování. Vnímáme je obecně jako dvorský ceremoniál, který ovšem z hlediska terminologie je názvem umělým, neboť prameny tento pojem pro středověk neznají.¹⁰ V domácích pramenech se setkáme s termínem *cerimonia* od 14. století.¹¹ Slovo má ovšem starší původ, je doloženo u Cicerona a v křesťanské liturgii znamenalo posvátný úkon, ve smyslu liturgických úkonů podle předem stanoveného programu.¹² V našich pramenech je jím od 14. století také míněn soubor úkonů nebo povinných obřadů. Zmiňují ho verše Petra Žitavského: „... *ut queratur carcer Ordinis satis acer, Sub cuius cerimoniis, Vigiliis et ieiuniis Possit militare*“, „*Sic dicens: Vito seculum Et eius fallax speculum, Campestribus sum vicinus; Predico parsimonias, Strictas cerimonias Consuevi observare.*“ Na příkladu textu *Kroniky Pražské univerzity* vidíme opět soubor úkonů: „*Et quod cerimonie ecclesie non sunt observande.*“¹³ Mladší užití najdeme ve vztahu ke korunovacím, a to v kronice Vavřince z Březové: „... *solempniter*

8 Josef CIBULKA, *Český korunovační řád a jeho původ*, Praha 1934; *Die Goldene Bulle Kaiser Karls IV. vom Jahre 1356*, Monumenta Germaniae Historica, Fontes iuris Germaniae antiqui in usum scholarum ex Monumenta Germaniae historica separatim editi XI, Wolfgang Fritze (ed.), Weimar 1972. K *Summa recreatorum* srov. František ŠMAHEL, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, s. 110; *Sestra múza. Světská poezie latinského středověku*, Anežka Vidmanová (ed.), Praha 1990, s. 554 a s. 448–463.

9 Srov. k tomu Marie BLÁHOVÁ, *Královský majestát Karla IV.*, in: *Lesk královského majestátu ve středověku*. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, DrSc., k nedožitým 85. narozeninám, Lenka Bobková – Mlada Holá (edd.), Praha – Litomyšl 2005, s. 15–33, zde s. 15–16. K tématu Horst WENZEL, *Sehen und Hören. Schrift und Bild. Kultur und Gedächtnis im Mittelalter*, München 1995; Marc BLOCH, *Králové divotvůrci*, Praha 2004, zvl. s. 182–204; Ernst H. KANTOROWICZ, *The King's Two Bodies. A Study In Mediaeval Political Theology*, (předmluva William Chester Jordan), Princeton 1997.

10 Dvorský ceremoniál jako chování dvorské společnosti postuloval v zásadě František KAVKA, *Život na dvoře Karla IV.*, Praha 1993, s. 78–87.

11 Srov. pro *caerimonia, cerimonia*, 3, in: *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum I, A–C*, kol. autorů, Praha 1987, s. 469.

12 Gerrit Jasper SCHENK, *Zeremoniell und Politik. Herrschereinzüge im spätmittelalterlichen Reich*, Köln – Weimar – Wien 2003, s. 65–70.

13 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, Fontes rerum Bohemicarum IV, Josef Emler (ed.) Praha 1884, s. 118 a s. 119; *Tzv. Kronika Pražské univerzity*, FRB V, Jaroslav Goll (ed.), Praha 1893, s. 575.

coronatus cum cerimonia debitis et consuetis“, či „*Ad quid ergo institutiones hominum et ceremonias in lege... non expressas fidelibus observare.*“ Také *Kronika Bartoška z Drahonice* ke korunovací císaře Zikmunda: „... *cum magna sollempnitate missa prius per eundem dominum papam decantata, adhibitis ad hoc omnibus ceremoniis, que de iure vel consuetudine adhiberi debuerunt, diademate imperiali in ecclesia s. Petri ante altare sancti Mauricii in imperatorem Romanum et totius Christianitatis dominum coronavit.*“¹⁴ Ze zmínek je zřejmé, že jde o ceremonie jako obřadní úkony. V případě korunovace k tomu patří ještě další zvyklosti, které ji provázely. Použití slova *cerimonia* ve stejném smyslu potvrzují také dvě listiny z let 1349 a 1354.¹⁵ Dvorský ceremoniál, který jsme užili jako termín pro organizované chování dvora, je tedy slovní spojení, které má sice původ ve slově *cerimonia*, ale jako sousloví je termínem, jenž je prostředkem pro popis komunikace dvorské společnosti v dobovém kontextu. Navíc je ho třeba odlišit ve dvou formách, a to v základním liturgickém obřadu – mše, která má stanovená pravidla, a ve zvyklostech světských, jež danou událost podle typu provázely. Podchytit míru organizace sledované slavnosti jako celku, opakovaných jevů dvorského chování, které ukazují zvyky a tím přibližují řád, je obtížné, neboť se nemůžeme opřít o dvorské řády ani zasedací pořádky či jiné předpisy pro chování na dvoře. V zásadě můžeme vyjít jen ze zmiňovaného korunovačního řádu českých králů z poloviny 14. století, který se ovšem týká převážně korunovační mše.¹⁶ Přesto však dochovaný pramenný materiál skýtá možnosti k postihu dvorského ceremoniálu a komunikace. Uvedme několik příkladů z pražského dvora krále Václava II.

K jeho korunovací z roku 1297 není zachovaný normativní pramen, tedy v tomto případě korunovační řád, zato je barvitě připomenuta nejen v *Kronice zbraslavské*, ale veršuje o ní Otakar Štýrský, či ji např. citují *Kolmarské anály*. Vedle deskriptivní formy slohu nelze přehlédnout rozmanitost jejich informací. Zbraslavský kronikář Petr zdůraznil náležitou přípravu, jíž předcházely nákupy od kupců z dalekých krajin.¹⁷ Samotná slavnost se konala na Letnici v katedrálním kostele a Petr důsledně vyjmenoval hosty, především preláty. Na prvním místě mohučského a magdeburského arcibiskupa, za nimi biskupa pražského, olomouckého, z Míšně, z Kostnice a mezi dalšími uvádí rovněž Petra z Aspelu coby Petra Basilejského. Ve velkém počtu se účastnili opati jednotlivých řádů a až za nimi následuje světská nobilita: Albrecht Habsburský, slezská knížata, braniborská markrabata a další. *Splendor a honor* zvyšovala přítomnost

14 *Husitská kronika Vavřince z Březové*, FRB V, Jaroslav Goll (ed.), Praha 1893, s. 344; *Kronika Bartoška z Drahonice*, FRB V, Jaroslav Goll (ed.), Praha 1893, s. 608.

15 *Archivum Coronae regni Bohemiae II*, Václav Hrubý (ed.), Praha 1928, č. 124, s. 145; č. 332, s. 410.

16 Naposledy k tématu Václav ŽŮREK, *Korunovační řád Karla IV. jako ritualizovaný panovnícký program*, Časopis Národního muzea – řada historická 106/3–4, 2007, s. 105–143.

17 „*Omnibus igitur ad tam famosi festi gloriosa solemniosa necessariis per mercatores et provosores regis idoneos in intervallo prolixo temporis de longinquis eciam regionibus adductis*“, Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, s. 73–74.

„... *comitum, liberorum baronum, militum et innumerabilium aliorum nobilium nobilis*“.¹⁸ Z korunovace zmiňuje hlavní úkony korunovační mše – posvěcení a pomazání krále a královny, jež za asistence četných kněží vedl mohušský arcibiskup. Po pomazání přišlo ozdobení „... *ornamentis regalibus, corona sceptroque regio*“.¹⁹ Vše vyvrcholilo za zpěvu *Tē Deum laudamus*.¹⁹ Po korunovační mši proběhla slavnost. Pevné prvky korunovačního obřadu byly naplněny a nastoupila reprezentace majestátu pomazaného krále, spojená s demonstrací štědrosti, moci a bohatství, jako organizované představení. Podle Petra Žitavského zvlášť pro tento účel vyrostl mezi Petřínem a řekou Vltavou palác „*mire magnitudinis*“.²⁰ Podivuhodně veliký palác byl částečně kamenný a sroubený a měl zvýšené podlaží, takže se do něj vstupovalo po schodech. Palác byl vybaven stoly, sedadly a drahocennými látkami. Kronikář připomíná ještě zvláštní královský stan rovněž potažený látkami, zdobený zlatem, stříbrem a drahokamy. Nevynechal oslavy v ulicích plné tance a hudby, rovněž upozornil na veliké množství stanů kolem města. Jeho informaci v tomto směru doplňuje *Continuatio Vindobonensis*, podle něhož obklopil Prahu také velký počet stanů a vozů (*in campis cum curribus suis, et tentoriis cogeantur manere*).²¹ Petr se dále pozastavuje nad množstvím píce pro koně hostů, cizinců a denní družiny, kterou evidoval obroční písař.²² Zmiňuje nevsední pohostinnost, kdy na Havelském městě bylo vybudováno skryté potrubí, jímž přitékalo víno a ulice osvětlovaly louče.

Přípravy doprovodných akcí musely tedy probíhat dlouho dopředu a vyžádaly si organizační talent početných služebníků nejen pražského dvora. Celý program korunovace završilo druhého dne položení základního kamene ke stavbě chrámu Panny Marie ve zbraslavském klášteře. Panovníka ozdobeného královskými symboly provázela celá dvůr (*universa curia*) i hosté. Ceremoniál vrcholil slavnostní mší pod vedením magdeburského arcibiskupa, kterému před králem asistovala řada biskupů. Na závěr nechybělo ani pasování velkého počtu rytířů.²³

Druhý zdroj, veršovaná kronika Otakara Štýrského, také popisuje nákladné nákupy, přičemž více zdůrazňuje prezentaci králova bohatství a štědrosti. Vypočítává druhy vzácných látek jako hedvábí (*sídín, zendal*), *paltikín* – zřejmě baldakin – hedvábí z Bagdádu či hedvábí protkané zlatem (*siglát* či *phelie*). Dále zmiňuje zelené hedvábí (*achmartín*), sukno *von Tasmá*, nebo sukno, které se z arabského zlata spřádá (*úz arabischen golt man spint*). Ve shodě s Petrem Žitavským upozorňuje na sumu vydanou za krmivo, které stálo prozíravého krále (*kunig karc*) plných pět tisíc hřiven (*wol funftusend marc umb underfurriere*).²⁴

18 Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, s. 73–75.

19 IBIDEM, s. 73–75.

20 IBIDEM, s. 75–76.

21 *Continuatio Vindobonensis*, MGH Scriptorum IX, Wilhelm Wattenbach (ed.), Hannover 1851, s. 719.

22 Srov. text *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae regiae*, s. 113, pozn. 10.

23 Petra Žitavského *Kronika zbraslavská*, s. 77–78.

24 *Ottokars Österreichische Reimchronik*, MGH Deutsche Chroniken V/1, 2, Joseph Seemüller (ed.), Hannover 1890–1893, v. 69053–69073.

V počtu pozvaných hostů líčí jemu známých dvacet světských knížat. *Continuatio Vindobonensis* zmiňuje dokonce 38 knížat světských i duchovních.²⁵ Otakar Štýrský vypočítává slezská knížata (vratislavského, opolského, hlohovského, mazovského, bytomského), míšeňského Fridricha, durynského lantkraběte, braniborské Askance (Heřmana a Otu IV. se Šípem), vévodu saského, brunšvického, bavorského, jenž prý přišel s velkou družinou rytířů (*mit grozer rotte*), a lantkraběte hesenského. Závěrem připomíná mohučského arcibiskupa Gerharda, který krále a královnu korunoval.²⁶ O několik veršů níže popisuje příjezd rakouského vévody Albrechta s deseti tisíci jezdci.²⁷ Korunovační mše pak začala brzy ráno, kdy byl ve sv. Vítu za doprovodu čtení a zpěvů král korunován (*und an den naehsten tage fruo in dem munster wit, dá sant Wenzl á in lit, dá wart [was] gelesen und gedont, die wíle man kunic krönt*).²⁸ Dále pokračuje, že byla korunována a posvěcena královna „... unz si die krôn enphic, und die wíhe, diu darüber gie“.²⁹ Tím jeho informace k liturgickým souvislostem končí a soustředí se na králův vzhled a prezentaci. Vzpomíná královskou korunu, která prý byla malá a její cenu odhaduje na dva tisíce hřiven.³⁰ Před králem byl při obřadu nesen meč a štít (*ein schwert unde einen schilt*) za cenu tři tisíc hřiven.³¹ Zajímavé je, že v mladším Karlově řádu je také přímo uvedeno, že před králem byl mezi jinými nesen meč sv. Václava.³² Otakar Štýrský v případě Václava II. přináší zásadní informaci právě v tom, že součástí jeho korunovace byl meč. Jedná se tak o důležité svědectví o využití meče při obřadu již v přemyslovské době, které předchází ustanovení Karlova korunovačního řádu.³³ Na štítu se nacházel heraldický znak lva, jenž měl coby drápy čtyři rubíny. Štít zdobily ještě další drahokamy. Nejvíce však Otakar cenil králův plášť v hodnotě čtyř tisíc hřiven. Pokrývaly ho lístky zlatých plíšků a na konci každého z nich byly ještě čtyři malé a jeden velký drahokam.³⁴ Drahé kameny, které krále zdobily, vyjmenovává

25 *Continuatio Vindobonensis*, s. 719.

26 *Ottokars Österreichische Reimchronik*, v. 69075–69120.

27 *IBIDEM*, v. 69197.

28 *IBIDEM*, v. 69137–69142.

29 *IBIDEM*, v. 69150–69151.

30 S Václavovou korunou bývá ztotožňována koruna, kterou Karel IV. ozdobil relikviář Karla Velikého, jenž nechal zhotovit 1349, k tomu Jakub VÍTOVSKÝ, *Zlatnictví na dvoře Václava II.*, in: *Umění 13. století v českých zemích*, Praha 1983, s. 478–479. Pokud by tomu tak bylo, jednalo by se o korunu bohatě zdobenou drahokamy a kamejemi ze zlaceného stříbra. Ani kronikář Otakar Štýrský se nezmiňuje, že by šlo o zlatou korunu. Tato čášská koruna je datována k roku 1300. Naposledy Josef ŽEMLIČKA, *Přemyslovci. Jak žili, vládli, umírali*, Praha 2006, s. 318–322.

31 *Ottokars Österreichische Reimchronik*, v. 69214.

32 *Ordo ad coronandum regem Bohemorum*, s. 77.

33 O tom, že o meči při korunovaci se dozvídáme až z Karlova řádu, píše Milena BRAVERMANOVÁ, *Pochází korunovační meč ze Svatováclavského z pokladu po Přemyslovcích?*, in: *Od knížat ke králům*. Sborník k 60. narozeninám Josefa Žemličky, uspořádali Eva Doležalová – Robert Šimůnek ve spolupráci s Danou Dvořáčkovou-Malou a Alešem Pořízkou, Praha 2007, s. 118.

34 *Ottokars Österreichische Reimchronik*, v. 69210–69284; J. VÍTOVSKÝ, *Zlatnictví na dvoře Václava II.*, s. 475–476.

kronikář v počtu dvaceti – např. safír, chalcedon, smaragd, jaspis, topas ad. (*saphir, calcidon, samrac, jaspis, thopazion*). Zmiňuje se také o stříbrných a zlatých číších při hostině, prstenu, pásu, klobouku krále a dalších klenotech, jejichž cenu si netroufá odhadnout. Stejně tak uvádí vydání na jídlo a hostinu, kde vzpomíná „... *brôt oder wîn, wiltpraed, fleish oder visch, kuchengerichte oder tish*“.³⁵ Král podle něj pasoval padesát dva rytířů, což je však o hodně méně než vypráví zbraslavský kronikář (240), a následně se konal velký turnaj (*ein buhurt grôz*). Doplnuje rovněž, že rakouský vévoda během slavnosti poklekl na jedno koleno před sedícím Václavem II. a složil mu přísahu.³⁶ Jako třetí pramen přibližují korunovaci Václava II. výrazněji ještě *Kolmarské anály*, zdůrazňující hlavně štědrost a bohatství. Panovník prý slavil tak velkolepě, že štědré dary, které nejprve v hojnosti rozdál přicházejícím a hercům, pak ve stejné míře dal rytířům, neboť jim byly původně určeny.³⁷

Mnohem méně zpráv naopak máme o polské korunovaci Václava II. roku 1300. Přesto však i ta, podle kronikáře Oty Durynského, proběhla „*cum solemnitate maxima*“.³⁸ V 67. kapitole druhý kronikář *Zbraslavské kroniky* přidává upřesnění, že ji v Hnězdně provedl tamější arcibiskup a vše doprovázelo stejně jako v Praze roku 1297 pasování rytířů.³⁹ V literatuře ovšem dlouho převládal názor, podle něhož se polská korunovace odehrála bez okázalosti korunovační ceremonie.⁴⁰ Na tuto interpretaci *Zbraslavské kroniky* poukázal Robert Antonín. Podle něj si historik Josef Šusta vyložil zmínku o ozbrojencích jako vojenskou hotovost. Přijatelné je však Antonínovo hodnocení, že se jednalo o účastníky slavnostního turnaje.⁴¹ Skutečně jen těžko lze věřit tomu, že by Václav II. jako nový panovník Polska opomněl vystupovat k tomu odpovídajícím způsobem a náležitě oslavit svůj triumf.

Zůstaneme-li nadále na dvoře posledních Přemyslovců, odehrála se další korunovace ve Stoličném Bělehradě. Podle *Zbraslavské kroniky* přišel kralevic

35 *Ottokars Österreichische Reimchronik*, v. 69300–69301, 69385–69389.

36 *IBIDEM*, v. 69425–69426.

37 „*Rex Boemie [Wenceslaus], filius Othocarii, curiam [Pragae die 2. iun.] celebravit, qualem nunquam aliquis regum nec Assurus nec et Salomon creditur celebrasse. Dedit enim laute et abunde advenientibus omnia, et dona, que milites hystriionibus largiti fuerant, restituit universa*“, *Annales Colmarienses maiores*, MGH Scriptores XVII, Philipp Jaffé (ed.), Hannover 1861, s. 222. Srov. také Václav ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, Praha 1999², s. 117.

38 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 60–61.

39 *IBIDEM*, s. 81; Robert ANTONÍN, *Hnězdecká korunovace krále Václava II.*, Časopis Matice moravské 123, 2004, s. 337–365, zde s. 356–359.

40 Josef ŠUSTA, *České dějiny II/1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 567.

41 Z hlediska datování obřadu řadilo starší bádání akt na přelom srpna a září, podle posledních závěrů se uskutečnil na sklonku podzimu, zvažít můžeme i první adventní neděli roku 1300. R. ANTONÍN, *Hnězdecká korunovace*, s. 350–351 se přiklání ke konání korunovace v listopadu. Poukazuje na praxi polského historika Janusze Bieniaka, že ještě 19. října byl Václav v polské listině palatina Swenca titulován jako *rex Bohemiae*, dále pro den korunovace nepřijímá možnost adventní neděle, kterou ale nevylučuje Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Václav II. Král český a polský*, Praha 2007, s. 175. Na první adventní neděli byl např. korunován Ludvík IX. Srov. také J. ŽEMLIČKA, *Přemyslovci*, s. 318–324.

Václav z Hodonína s velkým doprovodem (*cum innumera multitudine est profectus*), přijal uherskou korunu a jméno Ladislav V. (27. srpen 1301).⁴² Bližší informace kronika neuvádí, naopak se věnuje politickým souvislostem obhajoby vlády v Uhrách. Otakar Štýrský naproti tomu jmenuje hřivny stříbra a dary, které šly z české strany uherskému vyjednaváči, jako cenné látky (*scharlach*) a nákladný oděv (*und ander rîche wât*), klenoty (*und sô rîchiu kleinât von silber und von golde*), které odhaduje na cenu tisíc hřiven, nebo koně (*darzuo [s]ein ors [ros] grôz*).⁴³

Po uherské korunovaci zažil slavnost stejného druhu přemyslovský dům o dva roky později, při druhém sňatku Václava II. Tehdy byla v Praze korunována jeho mladá choť Richenza Velkopolská a opět byl zvolen svátek Letnic (26. květen). Richenzu (od korunovace Eliška, posléze Eliška Rejčka) pomazal vratislavský arcibiskup Jindřich.⁴⁴ Podle slov *Zbraslavské kroniky* tušíme oslavu, neboť mezi sv. Vítem a sv. Jiřím vznikl ke slavnostní hostině sroubený palác.⁴⁵ V součtu se jedná o již třetí zprávu o vytvoření zvláštního prostoru pro konání hostiny během korunovace, zde navíc spojené se svatbou. Poprvé tak učinil o Vánocích roku 1261 Přemysl Otakara II., když podle vyprávění letopisce nechal na poli Letná (*in campo Letne*) mezi Ovencem, Holešovicemi a Bubenčí přichystat dvoudenní oslavu „... *in aedificiis solemniter ad hoc praeparatis*“. Velký počet hostů bylo totiž třeba umístit v rámci hostiny a možná, že se součástí staveb stalo i kolbiště pro turnajové hry.⁴⁶ Předcházející korunovační mše královského páru se odehrála v bazilice sv. Víta na den Narození Páně, kde již dva dny před tím vítalo slavnostní procesí královu choť, nastávající královnu Kunhutu. Korunovační obřad celebroid a panovníky pomazal mohučský arcibiskup Verner za přítomnosti šesti biskupů. Doplňme, že listina z této doby, která zachycuje říšské hosty pozvané na slavnost, včetně mohučského arcibiskupa, poukazuje na náklady spojené s cestou do Prahy a zpět, jež hradil český král. Přemysl se o hosty staral navíc po dobu pobytu celých 18 dní. Arcibiskup, mohučská kapitula a jmenovaní hosté dostali také několik hřiven

42 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 83. K vyjednávání o nástupu na trůn píše rovněž *Ottokars Österreichische Reimchronik*, v. 79470–79515. Také Karel MARÁZ, *Václav III. (1289–1306). Poslední Přemyslovec na českém trůně*, České Budějovice 2007.

43 *Ottokars Österreichische Reimchronik*, v. 79500–79515. Možná, že tím velkým koněm myslel Otakar Štýrský koně přehlídkového – *palefridus*. Takové totiž daroval Václav II. již dříve cisterciáckým představitelům na zasedání generální kapituly: „*Abbatas igitur predicti ad capitulum generale venientes primis abbatibus palefridos, ciphos quoque argentos*“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 55.

44 K spojení sňatku a korunovace 26. května 1303 srov. Božena KOPIČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna. Královna česká*, Praha 2003, s. 10. K tématu také K. CHARVÁTOVÁ, *Václav II.*, s. 203.

45 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 85–86.

46 K hypotetickým úvahám přidejme ještě otázku počasí, neboť korunovace proběhla v zimním čase o Vánocích, a tudíž by bylo zajímavé zjištění, jak bylo zázemí a prostory pro oslavu na Letné v chladném počasí vyřešeny.

stříbra, zlata, a dary.⁴⁷ K početným hostům patřili rovněž příbuzní Askánci (především Ota III. a Božena Česká, králova sestra a jejich potomci) a knížata z Polska. K dalším pak letopisec dodává: „... *et aliis multis nobilibus, commitibus, purcraviis, supanis, et aliis extraneis et infinita multitudīne Bohemorum.*“⁴⁸

Schéma slavnosti mimo Pražský hrad po vzoru otce inspirovalo pak i Václava II. Stalo se tak ve zmiňovaných letech 1297 a 1303. Třetí případ roku 1303, o němž vypráví *Zbraslavská kronika*, postihneme ale jen částečně, neboť při popisu využil autor předlohu textu z roku 1297. Tím se váha informace o věrohodnosti vzhledu a výbavy místa oslavy snižuje. Můžeme ovšem vyhodnotit, že bez ohledu na Petrovo opsání se skutečně zdá tento scénář v praxi využívaný. Ve srovnání s korunovaci roku 1297 ale byla korunovace Elišky Rejčky asi méně nákladná, což naznačuje nepřítomnost mohučského a hnězdenského arcibiskupa.⁴⁹ Jaké byly jiné doprovodné akce ke sňatku a korunovaci roku 1303, na rozdíl od roku 1297, bohužel Petr nezapsal. Zda k němu patřil dřívější turnaj v Žitavě, jak uvádí i kronika Jana z Gubenu, nelze ale spolehlivě potvrdit.⁵⁰ Turnaj by totiž probíhal v době, kdy se, též na Letnice, konala korunovace královny Elišky Rejčky v Praze.⁵¹ Zda šlo o akci, která programově předcházela korunovaci, nelze určit, neboť podle králova itineráře cestoval z Brna přes Chrudim do Žitavy a zpět

47 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/1*, Sáša Dušková – Jaroslav Šebánek (edd.), Praha 1962, č. 305, s. 453–454. O hrazení nákladů pozvaných hostům na korunovaci vypovídá např. i formulářový list, kde se jich dožaduje po korunovaci Václava II. magdeburský arcibiskup Burchard na stejnojmenném královském podkomořím Burchradovi, *Das St. Pauler Formular. Briefe und Urkunden aus der Zeit König Wenzels II.*, Johann Loserth (ed.), Prag 1896, č. 77, s. 72.

48 *Letopisy české*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 297; J. ŽEMLIČKA, *Přemyslovci*, s. 312–313.

49 K roku 1303 „... *curia regalis sive ambitus inter ecclesias beati Viti et Georgii martyrum mire magnitudinis et structure de serratis roboribus et dolatis, compaginacionibus quoque ferruminatis tanquam perpetuo duraturis. Erat autem hec structura in altum aliquantulum elevata, ita quod per gradus pateret aditus et ascensus. Sedilia quoque et mense et omnia, que pertinere poterant ad regale convivium celebrandum, prout melius poterat construere ingenium et manus artificum, nichil omnino fuerat pretermisum. Insuper et totus circuitus circumdatus erat pannis diversi generis et coloris, qui interpolati multiformitate auri et argenti non minus in serena facie principum rutilabant; itaque omnia facta sunt dignissime et completa*“. K roku 1297 „... *pro regali commodo et curia inter montem Petrinum et ripam fluvii Wltaie in loco campestri plano et ameno palacium mire magnitudinis et structure de serratis arboribus et dolatis, compaginacionibusque ferruminatis tanquam perpetuo duraturis, atque hoc aliquantulum in altum a terra elevatum fuerat eminentius, ut ascensum preberet et aditum per gradus. Mense, sedilia quoque et omnia, que pertinere poterant ad convivium celebrandum, prout ingenium artificis dictare potuit, nichil ex hiis omnibus fuerat pretermisum, insuper et tocius palacii et tentorii regalis ambitus et circuitus circumdatus erat preciosissimis pannis diversi generis et coloris, qui interpolati multiformitate auri et argenti gemmarumque decore fuerant non parumque inter serenas facies principum rutilabant*“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 83 a 85–86.

50 Že tomu tak bylo se domnívá L. JAN, *Počátky turnajů*, s. 13.

51 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 76–77.

do Prahy.⁵² Nicméně v Praze jistě následovala hostina za přítomnosti hostů a královské rodiny právě ve zvlášť postaveném ochozu.

Uvedené korunovace, jež se týkají druhé poloviny 13. století a počátku 14. století, proběhly na pražském dvoře v letech 1261, 1297, 1303. Další pak mimo pražský dvůr: v Hnězdně 1300 a Stoličném Bělehradě 1301.⁵³ Shrneli uvedená fakta, vystoupí do popředí schéma tří korunovací druhé poloviny 13. století a počátku 14. století, které měly navazující organizovaný postup. Obřad korunovační mše se odehrál na význačný církevní svátek, jeho jádrem bylo posvěcení a pomazání, ozdobení korunou a královskými insigniemi. Arcibiskupu mohučskému nebo jeho zástupci asistovala při mši řada biskupů. Jaká byla míra obřadních úkonů světských dvořanů, např. při přinášení insignií v průvodu do chrámu, či jeho role během přímého obřadu, naznačuje korunovace Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny v únoru 1311. Petr Žitavský totiž píše, že se zúčastnili „*všichni úředníci království a řádně vykonávali své úřady. Ten držel žezlo, ten korunu, ten jablko, ten to, onen ono, každý podle stavu a stupně svého*“.⁵⁴ Následně se opakuje několikadenní oslava v předem připravených prostorách, zvláštních stavbách či stanech a zde již můžeme obsluhování dvorskými hodnostáři předpokládat, neboť se dělo i při jiných hostinách.⁵⁵ Součástí byla zábava v podobě turnajových her a vystoupení hudebníků nebo kejklířů. Dvůr a prostor rezidenčního sídla, včetně města, přijal velký počet hostů a jejich družin. Kolem města vyrostlo stanové zázemí pro návštěvníky, koně a vozy. Nakupovalo se různé zboží, látky, potraviny, obrok, vyráběly se klenoty, rozdávaly dary. Slavnost měla charakter několikadenní události. Liturgický obřad s korunovačními prvky, dvorská hostina a turnajové hry byly středem celé korunovační slavnosti (ve smyslu dvorského ceremoniálu – chování/komunikace dvora).

Dvorský ceremoniál jako organizované chování/komunikace dvora, ale netvořil jen v určitých bodech se opakující scénář. Souvisle s tím ho naplňovaly dílčí sekvence v podobě chování panovníka a jeho dvořanů v rámci

⁵² *Regesta diplomatica nec non epistolaria regni Bohemiae et Moraviae II*, Josef Emler (ed.), Praha 1882, č. 1956, 1957, s. 841 a č. 1961, 1962, s. 842. K turnaji však nemohlo dojít přímo o Letnicích tohoto roku, neboť to se měla konat korunovace a nepotvrzují to ani listiny. Václavovu přítomnost v Žitavě před svátkem Letnic (26. květen) posiluje listina ze 13. května, která jako místo vydání uvádí Žitavu. Listina pro johanitský špitál v Žitavě se ovšem zachovala z opisu. To, že turnaj zjevně proběhl před vlastním svátkem, navíc potvrzuje další opis, který je datován 23. května v Praze (pro olomouckého kanovníka Wenera), a dokládá tak, že tři dny před svatbou a korunovací Elišky Rejčky byl panovník i jeho nadcházející choť již v hlavní rezidenci. Nicméně zajímavá je zpráva kronikáře Jana z Gubenu o tom, že král měl pokaždé na Letnice pořádat turnaj, srov. L. JAN, *Počátky turnajů*, s. 13.

⁵³ J. ŽEMLIČKA, *Přemyslovci*, s. 323, upozorňuje ještě na druhé korunování Václava III. v Uhrách roku 1304.

⁵⁴ Petra Žitavského Kronika zbraslavská, s. 176. V mladším korunovačním řádu je např. zmíněna úloha komorníka, který měl kráčet v průvodu, k tomu napsledy V. ŽŮREK, *Korunovační řád Karla IV.*, s. 120–121.

⁵⁵ *Příběhy Václava I.*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 307, a srovnej následující text.

jejich sociálních rolí. Taková komunikace souvisela s prezentací a sebereprezentací dvorské společnosti i každého jednotlivce v jeho stavu, úřadu či obecně službě. Příznačně k tomu hovoří zpráva z roku 1249, kdy král Václav I. pořádal po dobytí Prahy hostinu ve františkánském klášteře a „... páni čeští podle povinnosti svých úřadů ozdobení rozličnou slavnostní úpravou, slušně k tomu přísluhovali“.⁵⁶ Pro další příklad přihlédněme znovu k textu *Zbraslavské kroniky*, kde upoutá vyprávění o příjezdu rakouského vévody Albrechta na schůzku s Václavem II. Vévoda na ni přijel s vojskem, což kronikář hodnotil jako nátlakové jednání, přičemž pro českou stranu nedodržel předem dohodnutý způsob.⁵⁷ Nepočtená družina krále Václava II. se Petrovi Žitavskému jevila jako méně důstojná, a to bylo nepřijatelné vzhledem k sociálně vyššímu statusu českého krále.⁵⁸ K záležitosti formální roviny sporu se pak vrátil ještě jednou ve 48. kapitole, když zdůraznil, že díky královně Gutě došlo k usmíření a na další schůzku přijel vévoda jen s malým doprovodem, navíc poklekl a žádal odpuštění.⁵⁹ Kronikář svým hodnocením ukazuje, jak citlivě se tyto skutečnosti dotýkaly dvorské společnosti, jejího řádu v rámci komunikace. Další příklad obdobného precizování sebeidentifikačního chování panovníka skýtá příhoda z Norimberku z roku 1298, kdy je zachycena scéna, při které Václav II. obsluhoval římského krále Albrechta Habsburského z titulu arcibiskupa. Stalo se tak během korunovace Albrechtovy choti a konání říšského sněmu. Albrecht Václava II. požádal, aby mu posloužil s korunou na hlavě. Václav se zdráhal, ale nakonec římskému králi vyhověl. Druhý den si nechal ovšem stvrdit listinu, že se tak stalo jen na Albrechtovu žádost a že napříště není taková služba pro české panovníky závazná.⁶⁰ Listina je navíc napsána písařem Václavovy kanceláře.⁶¹

Také z popisu dalších setkání s panovnicí říše vysvítá, že i zde došlo k dodržení obvyklých prvků reprezentace v rámci komunikace s okolím. V případě setkání Václava II. s tchánem Rudolfem Habsburským na svatbě v Chebu roku 1285, či opakovaně v roce 1290 v Erfurtu se dozvíme o okázalém královském šatu, přítomnosti říšských knížat a příbuzných, připomínají se vybraná jídla, tanec, předávání štědrých darů a prezentace oblíbených rytířských her.⁶² V rámci

56 „... secundum suorum officia beneficiorum“, k tomu podrobně Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 307.

57 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 55–56.

58 K sociálnímu řádu např. N. LUHMANN, *Sociální systémy*, s. 260.

59 „Miles vester esse desidero et de ducatu Austrie vobis amodo vasalli vice servire promitto“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 57.

60 *Archivum Coronae regni Bohemiae I*, Václav Hrubý (ed.), Praha 1935, č. 66, s. 102–103; *Ottokars Österreichische Reimchronik*, v. 73000–73646.

61 Jmenovitě jím byl Petr Angeli, srov. Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v českých zemích na přelomu 13. a 14. století*, Brno 2008, s. 47.

62 Např.: „Tunc exultantur, tunc fercula lauta parantur, Hinc ducendo chorum rex exultat Romanorum, Guta gradu subito sequitur comitante marito, Letantur gentes hos tres saliendo sequentes. Munera largiendo alter alterum prevenire satagit et tanto se quisque feliciorum

dvorského ceremoniálu se tak znovu profiluje schéma: oslavný akt, hostina za doprovodu zábavy (turnajové hry, zpěv, tance šašků apod.).⁶³ Obdobně se ale uplatnilo i během „dvora na cestách“, jako např. roku 1264, když Přemysl Otakar II. uzavřel smír s uherským králem Belou IV. Tehdy se slavila svatba jeho neteře Kunhuty Braniborské a Bélova syna nedaleko Prešpurku.⁶⁴ Přemysl II. nejprve přivítal braniborské příbuzné u Čáslavi (září) a poté se společně vydali do místa chystaného sňatku (říjen), u řeky Fischa.⁶⁵ Snoubenci uzavřeli sňatek ve slavnostně vyzdobeném stanu a poté se konala hostina, o níž pražský analista píše, že „... nemá býti pomlčeno, jak nákladné hody vévodům a markrabím zemí rozličných jakož i domácím z jeho zemí z Čech, z Moravy a z Rakous až do skonání slavnosti byly strojeny“.⁶⁶ Veselí doplnily turnajové hry a pasování rytířů.⁶⁷ Konečně přidat můžeme ještě setkání Václava II. s králem Adolfem Nassavským v Grünheimu nedaleko Saské Kamenice. Český panovník na ni přicestoval s okázalou nádherou, s jízdou a vozy.⁶⁸ Lze si představit obvyklou jízdu šlechticů a rytířů, duchovenstvo, sloužící a vozy s vybavením na cestu (stany, nádobí, oděvy, látky, potraviny, dary).

Příklady zvykových pravidel skýtají rovněž písemně zachycené uvítací oslavy panovníků, u nichž se slavnostním příchodem připomínal Kristův vstup do bran Jeruzaléma.⁶⁹ Ve vztahu k době přelomu 13. a 14. století se *Zbraslavská kronika* zmiňuje o příchodu Václava II. a královny vdovy Kunhuty do Chebu roku 1285. U příležitosti panovníkova sňatku s dcerou římského krále se českému

estimāt, quanto optate iocunditatis obsequio occasionem exultacionis alteri amministrat; hic adolescentes successuri parentibus balteo accincti milicie tyrocinia exercere properant, varia quoque ostentantes deducionis solacia minores maioribus toto mentis conamine complacere festinant“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 35.

⁶³ „Illic psalmista, mimi saltant et alista Tangit alam, resonant cithare, vocem quoque donant Tympana, sic lete vivunt simul atque quiete“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 42–43. K tomu J. ŽEMLIČKA, *Přemyslovci*, s. 291.

⁶⁴ Podrobně Dana MALÁ-DVOŘÁČKOVÁ, *Braniboři v Čechách a zajetí Václava II. Česko-braniborské vztahy ve 13. století*, in: Korunní země v dějinách českého státu. II. Společně a rozdílně. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14.–16. století, Lenka Bobková – Jana Konvičná (edd.), Praha 2005, s. 129–158.

⁶⁵ *Letopisy české 1196–1278*, FRB II, Josef Emler (ed.), Praha 1874, s. 320; *Regesten der Markgrafen von Brandenburg aus askanischem Hause*, Herman Krabbo – Georg Winter (edd.), Lfg. 1–12, Berlin 1910–1955, s. 216; *Chronica principum Saxoniae et Monumenta Brandenburgensia*, MGH Scriptorum XXV, Oswald Holder-Egger (ed.), Hannover 1880, s. 479–480; *Continuatio Claustroneoburgensis*, MGH Scriptorum IX, Wilhelm Wattenbach (ed.), Hannover 1851, s. 649.

⁶⁶ *Letopisy české 1196–1278*, s. 320.

⁶⁷ IBIDEM.

⁶⁸ *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 58

⁶⁹ Srov. k tématu Tomáš BOROVSÝ, *Adventus regis v životě středověkého města*, in: Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky, uspořádali Eva Doležalová – Robert Šimůnek ve spolupráci s Danou Dvořáčkovou-Malou a Alešem Pořízkou, Praha 2007, s. 338–348.

králi a jeho dvoru dostalo okázalého přivítání.⁷⁰ Uvítací ceremoniál proběhl znovu při setkání roku 1289, kdy mladému králi vyjel vstříc sám římský panovník Rudolf I.⁷¹ Podle mladší informace z kroniky Jana Marignoly byl např. v Praze 7. ledna 1285 uvítán Václav II. hymnem *Advenisti desiderabilis*.⁷² Konečně *Zbraslavská kronika* ve verších naznačuje také uvítací oslavu při Václavovu návratu z Braniborska (1283), přičemž ukazuje, co se při takových příležitostech obvykle dělo: „*Všude se tluče v bubny a také se v citery bije, trubky tu s ozvěnou zvučí, zní dotykem nejedna lyra, šašci tu skotačí hned, sbor plesá a varhany znějí*.“⁷³ Ohlušujícím příjezdem dával totiž panovník a jeho cestovní dvůr na vědomí svůj příchod. Demonstrace majestátu a moci v rámci dvorského ceremoniálu jako řádu, který dvůr i společnost vytvářela, tak zde začínala již před branami města.

Ceremoniální chování nevynechali ovšem Přemyslovci ani v krizové politické situaci, na což upozorňuje Petr Žitavský, když popisuje příjezd Václava II. do Uher (1304). Otec (Václav II.) chtěl při veřejném setkání vidět syna (Ladislav V.) pouze v královském šatu se všemi odznaky panovnické moci.⁷⁴ Ať už se slavnostní scéna, kterou kronikář líčí, odehrála přesně takto, nebo je stylizací autora, tušíme zde nutnost dodržování pravidel sociálního řádu této společnosti a s tím spojené příslušné komunikace pro panovníka a jeho dvůr; odpovídající formy dvorského ceremoniálu i ve vypjaté situaci. Chovat se v duchu požadovaných symbolů příslušelo tedy jednoznačně této společenské vrstvě. Případné odchýlení se od chování dané sociální skupiny pak přirozeně vyvolávalo nesouhlasnou reakci, neboť nastavený systém narušovalo, jako v případě Albrechta Habsburského. Toto kritérium postuluje čtení textu Petra Žitavského, který obdobné náhledy nabízí i v jiných částech kroniky. Např. u vyprávění o neobvyklých cizincích na dvoře Václava II., patrně Tatarů, jak upřesňuje *Letopis Jindřicha Heimburského*.⁷⁵ Petr zde totiž upozorňuje na rozruch, který jistě nejen na dvoře vyvolali neobvyklým zjevem a chováním. To, co totiž mohlo být u hostů tolerované, bylo pro zdejší dvořany obtížné únosné.⁷⁶ Neboť dle Petra byly dvůr a domácnost Václava II. náležitě organizované, stejně jako způsob „*stolování, pokrmů a nádob*“.⁷⁷

70 *Zbraslavská kronika. Chronicon Aulae regie*, s. 54.

71 IBIDEM, s. 68.

72 *Johannis Marignola Chronicon*, FRB III, Josef Emler (ed.), Praha 1882, s. 75.

73 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 20.

74 „*Nolebat autem rex pater, sagacitate usus, regem videre filium nisi sub diademate et omnibus indumentis regalibus regni Ungarie solempniter insignitum*“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 83–85.

75 „*Hos adolescentes nullus novit, neque gentes, Nunquam vidistis similes pueris tribus istis: Emittunt voces tenues satis atque feroces Sunt in currendo, brutales sunt comedendo, Utuntur vino, Cannes quoque more lupino Non coctas comedunt et quod de virgine, credunt, Natus cunctorum sit salvator populorum*“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 63. Podle Jindřicha Heimburského navštívili krále poslové Tatarů: „*Nuncios Tartarorum venerunt ad regem Wenceslau*“, *Letopis Jindřicha Heimburského*, FRB III, s. 306–321.

76 Srov. D. DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *K modelu panovnického dvora*, s. 312–313.

77 „*... domo et familia huius regis et ordine mensarum et ciborum vasorumque*“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 71.

Při hodnocení projevů vnější komunikace ve smyslu dvorského ceremoniálu se zastavme ještě u případu Rudolfa Habsburského, zvaného Kaše. Předmětem kritiky se v případě Rudolfa může zdát nedostatečná vnější komunikace ve smyslu prezentace majestátu panovníka, kterou tato společnost vyžadovala. Panovník měl svoji moc a bohatství demonstrovat vizuálně jako jednotlivce a předvádět svému či vnějšímu publiku jako stálé představení.⁷⁸ Měl být štědrý, dávat dary a konat slavnosti a reprezentovat. Tak jak to uvádějí např. *Kolmarské anály* v případě Václava II. při korunovaci v Praze roku 1297.⁷⁹ Šlo tedy o jeden z hlavních prvků chování, které bylo závazné. Rudolf Habsburský ovšem vládl krátce a byl v jiné situaci než Přemyslovci, neboť se i podle kronikáře soustředil na splácení dluhů po předcházejících panovnících, které kryly výnosy „z urbury a královské pokladny“. Současně zřejmě trpěl onemocněním, jež si žádalo kašovitou stravu, neboť Dalimil píše: „*Kněz Rudolf kněžsky se u stola jmiěše, v jeho kuchyni za obyčej kašě vřiěšie.*“ Jako vysvětlení Dalimil dodává: „*A snad pro lékařsvie [tak] činieše, nebo mdlého života bieše.*“⁸⁰ Ve *Zbraslavské kronice* naopak čteme, že víno, obilí, olej a další potřeby pro sebe a dvůr si nechal přivážet z Rakous, takže jeho družina měla všeho dostatek.⁸¹ Za dovoz zboží ho pak kritizovali podle kroniky pražští měšťané.⁸² K tomu však přidejme informaci ze staroměstské knihy, která upozorňuje na to, že ještě roku 1312 vyplatilo město židu Jakubovi obnos za zboží pro dvůr k oslavě svátku Narození Páně z roku 1306.⁸³ Otázkou tedy je, do jaké míry se zprostředkováním zápisu Petra Žitavského jednalo o nesouhlasný náhled pražských měšťanů, kteří nemohli poskytovat dvoru své zboží, či nesouhlasný postoj části domácí šlechty, jež stála proti habsburské straně v opozici.⁸⁴ Petr Žitavský ve *Zbraslavské kronice* má ovšem k Rudolfovi kladný vztah, na rozdíl např. od hodnocení jeho konkurenta Jindřicha Korutanského.⁸⁵ Popis svatby Rudolfa Habsburského a Elišky Rejčky u kronikáře Otakara Štýrského také nenaznačuje, že by chyběly náležitě součásti obvykle konané při slavnostech dvora.⁸⁶ Určit míru a dostatečně správný průběh demonstrace majestátu královského dvora, jak vidíme na příkladu krále Rudolfa Habsburského, je vedle různě dochovaných

78 K dalším atributům srov. Robert ANTONÍN, *Ideál panovnické moci v narativních prameňech českého středověku*, in: *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura středověké společnosti*, Mediaevalia Historica Bohemica, Supplementum 2, Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka (edd.), Praha 2008, s. 401–418.

79 *Annales Colmarienses maiores*, s. 222. Také V. ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, s. 117.

80 *Nejstarší rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*, Jiří Daňhelka – Bohuslav Havránek (edd.) s historickým komentářem Zdeňka Kristena, Praha 1958, s. 159.

81 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 110.

82 *IBIDEM*, s. 110.

83 RBM III, Josef Emler (ed.), Praha 1892, č. 114, s. 48.

84 Pro výklad politické situace srov. naposledy Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české III*, Praha 2002, s. 483–496.

85 Srov. Jakub RAZIM, *Jindřich Korutanský jako český král ve světle dobových svědectví*, rigorózní práce obhájená na Ústavu českých dějin FF UK v roce 2007, Praha 2007, s. 14–15.

86 *Ottokars Österreichische Reimchronik*, v. 90187–90455.

záznamů navíc ještě odvislé od subjektivní výpovědi různých stran. To, že jsou svědectví zavádějící, dokumentuje právě případ habsburského panovníka Rudolfa. Navíc, když mu jeho otec Albrecht Habsburský ve Znojmě roku 1307 předal vládu, šlo zjevně o odpovídající *theatrum curie*, neboť panovník říše dal 18. ledna praporec nejen Rudolfovi, ale i dalším synům, a těžko si myslet, že by to bylo nedostatečně okázalé.⁸⁷ Chování pražského dvora Rudolfa I. nelze tedy hodnotit pouze jako málo reprezentativní, jak subjektivně (také) spekuluje Josef Šusta.⁸⁸ Ve srovnání s dvorským ceremoniálem za Václava II. či obecně za posledních Přemyslovců a i díky krátkosti svého trvání však zůstane méně výrazné.

Shrme-li uvedené, pak formalizované chování s ustálenými způsoby v podobě náležité prezentace majestátu (hostiny, nákupy, dary) naplňovaly aktivity panovníka a jeho dvora stále, ve smyslu organizace dvorského ceremoniálu a prezentace vnější komunikace. Výrazné komponenty – opakované prvky – pak nacházíme zapsané nejvíce při slavnostních událostech. Zahrneme pod ně chování jak panovníka, tak členů dvora v komunikační rovině symbolů, kdy jejich mozaiku posuzujeme buď jako jednotlivé souvislosti ze života dvora, nebo právě jako obřadní chování.⁸⁹ Nelze však pominout, že takové projevy podléhaly často *ad hoc* změnám v životě „hlavního hrdiny“, a také v čase a prostoru.

Bez ceremoniální organizace se neobešel ani pohřeb.⁹⁰ V tomto případě jsme na tom při hodnocení dvorského ceremoniálu obdobně, neboť pohřební slavnosti také nemají normativní text, který by jejich dění předurčoval. Jistého schématu se dobereme při sledování smutečních ceremonií korunovaných hlav, kde opět základ tvoří mše svatá a k tomu se přidávají doprovodné zvyklosti. Zůstaneme-li na pražském dvoře přelomu 13. a 14. století, pak *Zbraslavská kronika* dovoluje nahlédnout do několika takových událostí. Jako první uvádí pohřeb matky Václava II. Kunhuty, kterou na poslední cestě provázeli četní řeholníci tzv. větších bratrů. Pravděpodobně šlo o majetné řády jako cisterciáky či premonstráty a k nim náleželi rovněž menší bratři, patrně minorité.⁹¹ Součástí smutečních akcí byl pohřební průvod jdoucí městem z Pražského hradu, jenž se vydal přes dnešní Malou Stranu a Juditin most na Staré Město až ke kostelu sv. Františka. Doplňovali ho vilemité od Sv. Tomáše (dnešní augustiniáni-cremité) a zástupy světských kněží s praporci zpívající *Smiluj se*

87 RBM II, č. 2123, s. 914–915, jedná se o text z formuláře Františka Palackého.

88 J. ŠUSTA, *České dějiny II/1*, s. 707–708. Z jeho závěrů vychází V. VANÍČEK, *Velké dějiny III*, s. 486.

89 Srov. např. Gerd ALTHOFF, *Inszenierte Herrschaft. Geschichtsschreibung und politisches Handeln im Mittelalter*, Darmstadt 2003.

90 O pohřbech doby Václava II. pojednal Josef ŽEMLIČKA, „Král jak ubohý hříšník svých poklesků lítal v pláči“. *Václav II., Zbraslav a Svatý Ludvík*, in: Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám, Martin Nodl – Petr Sommer (edd.) ve spolupráci s Evou Doležalovou, Praha 2004, s. 192–210.

91 Srov. *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 427.

*Pane.*⁹² Další pohřeb organizoval Václav II. a jeho dvořané po nečekané smrti králova švagra, vévody Rudolfa Habsburského (1290). Kronika líčí, že Václav tehdy rozdál mnoho almužen a mše se sloužily po celém království. Mladý Habsburk našel místo posledního odpočinku ve svatovítské bazilice.⁹³ Je otázkou, zda byl městem veden smuteční průvod – v takovém případě by se ho nepochybně účastnil král a dvůr, což by kronika jistě připomněla. Nejspíš následovalo jen vystavení těla zemřelého ve svatovítském kostele, mše a uložení do hrobu. Smuteční slavnosti chystal Václav II. ovšem ještě několikrát. Vedle zmíněné královny Kunhuty pochoval několik dětí.⁹⁴ Lze soudit, že všechny pohřby rodinných příslušníků proběhly především v rodinném kruhu. Smutná událost, která zasáhla nejen úzkou rodinu a dvůr, přišla po korunovaci roku 1297, kdy 18. června zemřela královna Guta.⁹⁵ Při úmrtí korunované královnou bychom smuteční průvod opět předpokládali, tak jak tomu bylo u královny Kunhuty roku 1285; informace ale chybí.⁹⁶ Nejširší popis z tohoto období pak poskytuje úmrtí Václava II.

Podle *Zbraslavské kroniky* krále na poslední cestu oblékli do korunovačního šatu, ozdobili korunou, žezlem, jablkem a prstenem. Tělo zemřelého následně vystavili v místnosti s drahocennými látkami.⁹⁷ Tou byla komnata v domě staroměstského zlatníka Konráda, kde Václav trávil poslední chvíle života.⁹⁸ Po vigílii zástupy nařikajícího lidu provázely královo tělo v pražských ulicích. Panovníkovy ostatky nesli „... *principes autem et maiores barones regni*“.⁹⁹ Můžeme s jistotou předpokládat, že se na pohřeb sjela okolní knížata i domácí šlechta, neboť král umíral delší čas a na pohřeb se bylo možné připravit předem. Jistě tedy nebyl organizován narychlo, ale právě naopak. Bezpochyby se promýšlelo, kudy budou s panovníkem chodit smuteční hosté a které kostely se navštíví, jak dlouho bude ležet na márách a jakým způsobem bude dopraven na Zbraslav. Pohřební slavnost ovšem nezačínala průvodem z královského paláce Pražského hradu, ale z domu zmíněného Konráda zlatníka, který stál

92 „*Sancti Francisci, quod dignentur reminisci Hii qui Miores sunt fratres atque Miores, Ac Wilhelmite, quibus est perfectio vite, Nec non Signiferi secularis concio cleri, Qui cantavere pro defuncta miserere*“, *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 25–26.

93 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 42–44.

94 Prvorozeného syna Přemysla Otakara na sklonku roku 1288, roku 1294 zemřely v kojeneckém věku děti Guta a Jan. 1296 zemřela dcera Anežka, zasnoubená s Ruprechtem Nassavským, a ve stejném roce zesnula rovněž králova sestra Anežka, vdova po vévodovi Rudolfu Habsburském. Václava opustil i nevlastní bratr Jan, kancléř Českého království. V samém závěru roku pak zemřel syn Jan (v chronologickém sledu čtvrtý). Počet úmrtí Václavových blízkých v tomto roce zahrnuje např. i smrt králova rádce, pražského biskupa Tobiáše z Benešova.

95 Srov. také J. ŽEMLIČKA, „*Král jak ubohý hříšník*“, s. 195n.

96 Podle Petra Žitavského víme, že byla pochována v Pražském kostele, s tím, že panovník zamýšlel přenést její tělo později na Zbraslav.

97 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 97–99.

98 Srov. také J. ŽEMLIČKA, „*Král jak ubohý hříšník*“, s. 196.

99 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 98.

poblíž Juditina mostu a kostela sv. Klimenta na Starém Městě pražském.¹⁰⁰ Smuteční ceremoniál by byl asi okázalejší, kdyby se vycházelo *de aedificiae regaliae*, ale právě tato část asi na počátku 14. století vyhořela.¹⁰¹ Za nesporné doklady dřívějších příprav považujeme rovněž snahu svatovítské kapituly získat královy ostatky pro Pražský kostel. Petr Žitavský vedle toho naznačil, že bylo určeno, kdo bude sloužit za krále mše. Opat Konrád měl celebrovat první bohoslužbu Vzkříšení Páně a sedlecký představený Heidenreich mši za zesnulé. Dokonce to vše určil dopředu sám umírající král.¹⁰² Průvod na čele vedlo zpívající duchovenstvo, za zesnulým Václavem vzpomíná pak kronikář šlechtice a velký zástup mužů a žen „... *sexus turba innumerabilis, iuvenes et virgines, senes cum iunioribus*“.¹⁰³ V odpoledních hodinách následovalo převezení ostatků lodí na Zbraslav v doprovodu mladého Václava III., kde je již očekávali kněží. S tělem krále jel nepochybně zástup lodí a i tento způsob průvodu po řece musel být organizovaný. Celou noc pak u panovníkových ostatků zněly žalmy. Ráno za přítomnosti biskupů a prelátů celebrou zádušní mši králův důvěrník, opat Konrád. Na závěr bylo Václavovo tělo uloženo v chrámu Panny Marie, přičemž kronikář v detailním líčení zdůrazňuje, že ostatky vložily do hrobky, „*in medio sanctuario ecclesiae*“. Tedy přesně v geometrickém středu tehdy dostavěné části kostela.¹⁰⁴ Do hrobu byly s tělem vloženy odznaky královské moci – koruna, žezlo, jablko – a panovník byl oblečen do korunovačního roucha. Pohřební insignie nás zde upomínají na pohřeb Přemysla Otakara II. roku 1296, kdy byly ostatky přeneseny do svatovítské baziliky. Tehdy nechal Václav II. zhotovit pro otce dodnes známé královské odznaky: korunu, jablko a žezlo. I v tomto případě zjevně podléhal celý akt systematické přípravě a organizaci.¹⁰⁵

Z konkrétních zmínek o jednotlivých pohřbech vystupují tedy opakující se prvky smutečních slavností. Vystavení těla zemřelého a průvod s duchovními, nobilitou, nářek a zpěvy, které ho charakterizovaly před přímým uložením do

100 Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy I*, Praha 1892, s. 370; J. VÍTOVSKÝ, *Zlatnictví na dvoře Václava II*, s. 473.

101 Podle Petra Žitavského se tak stalo k roku 1303. Pozdější kronika tzv. Beneše Minority uvádí požár Pražského hradu již k roku 1293, Ladislav DUŠEK, *Kronika tzv. Beneše Minority a její pokračování*, *Minulostí západočeského kraje* 26, 1990, s. 71–73.

102 Také srov. J. ŽEMLIČKA, „*Král jak ubohý hříšník*“, s. 202.

103 *Petra Žitavského Kronika zbraslavská*, s. 97.

104 O tom, že musela být předem vybudovaná a připravená pro umírajícího krále, svědčí i její velikost, resp. hloubka 1,2 m. Vlastní hrob překryl náhrobní kámen s ležící figurou krále. Původní kamenná socha byla na přání Elišky Přemyslovny vyměněna za kovovou, ulitou Janem z Brabantu. Hrobka se nacházela na nejčestnějším místě uprostřed chrámu, před hlavním oltářem. Vysunutím hrobů do liturgicky nejvýznamnějších prostorů *caput ecclesiae*, presbyteria a chóru se deklarovalo postavení pomazaného panovníka, navíc zakladatele, srov. Hubert JEČNÝ – Dana STEHLÍKOVÁ – Martin TRYM, *Nové prameny k dějinám cisterciáckého klášterního kostela na Zbraslavi*, *Umění* 34, 1986, s. 389 a 399.

105 Srov. např. Milena BRAVERMANOVÁ – Michal LUTOVSKÝ, *Hroby a hrobky našich knížat, králů prezidentů*, Praha 2007.

hrobu. V místě vybraného chrámu pak mše svatá a uložení ostatků. Dodejme ještě, že v textu *Zbraslavské kroniky* přesahuje soustředěnost na smuteční slavnosti Václava II. jiné informace o pohřbech. Srovnatelný popis pohřbu, jako v případě Václava II., nabízejí až v případě smrti Karla IV.¹⁰⁶ Vzhledem k časové vzdálenosti není ale srovnání adekvátní. Můžeme zde pouze vyzdvihnout shodné prvky v rámci smutečního dvorského ceremoniálu: vystavení těla zemřelého, veřejný smuteční průvod a mše svatá za přítomnosti hostů před uložení do hrobu.

Výše uvedené příklady pražského dvora závěru přemyslovské epochy, které se jako celek (korunovace, svatby, hostiny, turnaje, pohřební ceremonie) v životě královské rodiny a dvořanů přirozeně opakovaly, jsou tedy hlavními komunikačními proudy dvorské společnosti ve smyslu vnější komunikace panovnického dvora. Organizovaný dvorský ceremoniál je tak koncipován z vybrané oslavované události (korunovace, křtiny, svatba, pohřeb), kdy je zpravidla hlavním těžištěm bohoslužba s přidanými prvky, odpovídající druhu slavnosti a doprovodné zvyklosti v podobě hostiny, turnajové zábavy či průvodu městem, a to v různém, ale situaci odpovídajícím pořadí. Jsou tedy naplněna mladší slova Vavřince z Březové, kdy (byť zde za korunovace) probíhalo vše „*cum cerimonia debitis et consuetis*“.

V průběhu představení jednotlivých událostí jsme se vedle popisu dílčích sekvencí, které v daném představení vykonávali jednotlivci, věnovali opakovaným prvkům v dění na dvoře, a to v rámci souhrnného dvorského ceremoniálu coby organizovaného projevu komunikace. Stěžejní pro takové východisko jsou, jak již bylo konstatováno, postřehy v pramenech nebo normativní prameny obecně. Chování, které má opakující se charakter v životě jedince či společnosti, kde žije, lze na základě interdisciplinární inspirace posuzovat jako ritualizované chování, které přináší odkaz minulého, je aktuální v přítomnosti a vyjadřuje pokračování i v budoucnosti. Studium rituálů se stalo nadto jedním z módních metodických proudů v historickém bádání, které se inspirovalo především antropologií.¹⁰⁷ Z hlediska mediévistiky byla pak po vzoru antropologie věnována rituálu pozornost západního dějepisceví v zásadě ve třech proudech. Jednak byl sledován jako symbolická komunikace směřovaná k někomu, např. uctívání ostatků. Dále byl posuzován v otázce cíle takové komunikace. Např. prosby o milost či přízeň nebo setkání panovníků či vyhlášení a urovnání sporů. Třetí proud pak sleduje jednotlivé písemné prameny a vlastní záměr autora daného textu, jenž události takto zazname-

¹⁰⁶ František ŠMAHEL, *Smuteční ceremonie a rituály při pohřbu císaře Karla IV.*, ČČH 91, 1993, s. 401–416.

¹⁰⁷ Zahranici bádání částečně představila Pavlína RYCHTEROVÁ, *Rituály, rity a ceremonie. Teorie rituálu a jejich reflexe v mediaevistickém bádání*, in: Stát, státnost a rituály přemyslovského věku, uspořádal Martin Wihoda ve spolupráci s Deméterem Malatákem, Brno 2006, s. 11–23. Tímto trendem se inspiroval také sborník *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku*, Matin Nodl – Martin Wihoda (edd.), Brno 2008.

nal.¹⁰⁸ Tento třetí proud by měl zůstat z hlediska našeho oboru stěžejní, neboť se nám nedostává nejen primárních pramenů, které ritualizované chování či ceremoniální zvyklosti při dvoře zachycují a následně mají řídit, ale obtížně jsme na tom právě i s terminologií.

Z hlediska určení rituálu můžeme např. za rituál definovat korunovaci. Při rozlišení na ceremonie během korunovační mše a další zvyklosti, ať už symptomatické korunovaci nebo sekundární doprovodné ve stále se opakujících módních schématech – v hostině či turnaji –, dojdeme k tomu, že rituál je toliko jádro obřadu (pomazání a posvěcení), neboť ostatní se mohlo měnit *ad hoc* v závislosti na potřebách dvora, politické situaci, finančních prostředcích apod.¹⁰⁹ V případě zapsaných korunovačních řádů to pak je evidentní také v tom, že různé prvky ceremonie se geograficky odlišovaly, ale posvěcení a pomazání jako základ či jádro obřadu nikoli. Takové prvky jsou podle antropologického náhledu rituálním jádrem, které však nabývá s nárůstem písemných pořízení ve středověké společnosti stále většího významu. Neboť je-li zapsáno či zapisováno, je následně požadováno na základě předpisu nebo ujednání, čímž vzniká ze zvyku psaná norma a otevírá se cesta ke kodifikaci, tedy v konečném důsledku k formulování zákona odpovídajícího dané společnosti.¹¹⁰ Při rozboru opakovaných situací, jako např. pasování na rytíře, pohřbů či svateb, je proto v mediivistickém bádání, které se potýká s postupným nárůstem písemných památek v době zvykových tradic, zásadní dospět k vymezení tzv. rituálního jádra dané události. Např. při pasování způsob kladení meče nebo předání pásu, což se mohlo odlišovat také geograficky. V případě pohřbů je evidentní bohoslužba, v případě svatby otázka manželské souložce apod. Podstatné je tedy nejen to, že jde dle antropologie o rituální chování společnosti (korunovace, pasování, svatba), neboť se akce opakuje, ale pro historické vnímání má opodstatnění rovněž sledování onoho stabilního jádra události, protože vše ostatní se mohlo měnit a vyvíjet.

Navíc ani vlastní termín rituál není z hlediska mediivistiky v pramenech užíván, stejně jako dvorský ceremoniál. V pramenech najdeme totiž původní slovo *ritus*,¹¹¹ které zaznamenáváme počínaje *Kristiánovou legendou*. „... *servientes demoniorum simulacris et prophanis sacrificiorum ritibus* [obyčejje] *bachantes*“; nebo „... *sed ritu* [způsob] *paganorum ante mensam pavimento iubetur insidere*“; rovněž: „*At ille: Quid, inquit, ob huiuscemodi rem pericli pacior vel quid boni michi conferet Christianitatis ritus?*“ [způsob, zvyk], konečně: „*Riteque* [obřady] *cunctis sollemniter peractis*.“¹¹²

108 J. MARTSCHUKAT – S. PATZOLD, *Geschichtswissenschaft und „performative turn“*, s. 14–16.

109 Srov. G. J. SCHENK, *Zeremoniell und Politik*, s. 68.

110 K tomu srov. Dietmar WILLOWEIT, *Hofordnungen als Zeugnisse der Rechtsdenkes*, in: Hof und Theorie. Annäherung an ein historisches Phänomen, Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (Hg.), Köln – Weimar – Wien 2004, s. 165–178.

111 Za možnost nahlédnutí do materiálů k termínu *ritus* na pracovišti Slovníku středověké latiny v Praze jsem zavázána Dr. Haně Floriánové.

112 *Kristiánova legenda. Život a umučení Svatého Václava a jeho báby Svaté Ludmily*, Jaroslav Ludvíkovský (ed.), Praha 1978, s. 18. Stejně užití najdeme v *Kosmově kronice: Cosmae Pragensis*

Termín interpretujeme podle kontextu jako obřadní akt nebo zvyky, obyčej a dokonce řád, což se nejčastěji vztahuje k liturgickému úkonu, či je chápáno obecně v křesťanském smyslu. Slovo rituál má původ v latinském slově *ritus* a *ritualis*, kde souvisel s liturgií.¹¹³ Pramenně užívaný termín *ritus* a stejně tak i *cerimonie* jsou tedy slova původní, přičemž *ritus* vychází z liturgie jako takové a *cerimonie* představovala liturgické slavnostní úkony, zpravidla podle stanovenných předpisů. Termíny, které používáme dnes jako rituál a dvorský ceremoniál, odhlédneme-li od liturgických knih *Ritual* a *Ceremonial*, mají již význam posunutý, především proto, že pod nimi rozumíme a sledujeme i světské souvislosti, které mají opakující se charakter. Jsou pro nás pak vyjadřovacím a komunikačním prostředkem při popisu lidského chování, v tomto případě na dvoře. Doplnit můžeme, že si často vpomáháme jinými termíny, které postihují komunikaci dvořanů, jako např. dvorská kultura nebo dvorská láska, které opět v pramenech takto terminologicky pojaté nenajdeme, přesto je jako termíny používáme.¹¹⁴

Vidíme tedy, že pod dvorským ceremoniálem (a konečně i rituálem) jako organizovaným chováním dvora si bez normativního pramene na dané téma, které sledujeme, můžeme popisovat v zásadě jakékoli předem připravované či tradiční dění, neboť v něm vidíme organizovaný sled událostí, a postačí nám k tomu opakované prvky jednotlivých obřadů námi vybrané události, ať už světského či církevního charakteru. Přímá identifikace, rozbor a popis jednotlivých gest, symbolů, rituálů či ceremoniálu pak vždy závisí od toho, jak je můžeme pro středověk podle zaznamenaných projevů a konečně i termínů sledovat v pramenech. Řád vnější komunikace dvorské společnosti ve smyslu uspořádání, organizovaného chodu je navíc vyjádřen i v původních slovech *ritus* a *cerimonia*. Formalizované prvky a řád, opět ve smyslu uspořádání či organizovaného chování, pak v sobě spojuje rituál i dvorský ceremoniál. Jedná se o prvky, které k projevům dvorského světa patřily a byly povinné v rámci prezentace moci každého panovníka. Současně patřily k zábavě a byly módní. Neboť hlavním smyslem zde byla vizualizace, prezentace publiku při verbální a neverbální komunikaci.¹¹⁵ Symbolická komunikace se však i přes rituální

Chronica Boemorum, MGH Scriptorum rerum Germanicarum Nova Series II, Bertold Bretholz (ed.), Berlin 1923, s. 10, 41, 44, 54, 157, 160.

¹¹³ K rozboru slova *ritus* a *rituál* srov. také Philippe BUC, *The Dangers of Ritual, Between Early Medieval Texts and Social Scientific Theory*, Princeton 2001, s. 161–162: „But... one should be aware of the distance between the rite of medieval religion and anthropological „ritual“. The latter category was built on the former, but with major accretions and distortions.“ K antropologické klasifikaci slov „ritus“ a „rituál“ pak práce Roy RAPPAPORT, *The Obvious Aspects of Ritual*, in: *Ecology, Meaning and Religion*, Berkeley 1979, s. 175–180; P. RYCHTEROVÁ, *Rituály, rity a ceremonie*, s. 13.

¹¹⁴ Srov. Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Dvorská kultura přemyslovského období. Nástin problematiky a možnosti výzkumu*, MHB 12/1, 2009, s. 9–43.

¹¹⁵ Srov. Gerd ALTHOFF – Ludwig SIEP, *Symbolische Kommunikation und gesellschaftliche Wertsysteme von Mittelalter bis zur französischen Revolution*, Frühmittelalterliche Studien 34, 2000, s. 384–411.

jádro události v čase a prostoru měnila, tak jak si to žádaly různé události dvora, a mohly se proto vytvářet nové prvky, nové symboly a znaky (např. nastolovací obřad versus korunovační ceremonie Přemyslovců).

Z hlediska obtížně postižitelné objektivity autora textu bude však vždy jeho výpověď posuzována na základě stranickosti a obluby těch, o nichž píše, či naopak. Hodnotit chování dvora ve smyslu vnější komunikace jako organizovaného dvorského ceremoniálu, nebo hledání rituálu, se tak možná zdá samoúčelné. Snadnější to však být nemusí, ani když vycházíme z normativního pramene, jako v případě Korunovačnického řádu českých panovníků, podle něhož se měla slavnost řídit, a přitom víme, že hned druhá korunovace jeho normy porušila. To, co pro nás tedy zůstává výchozí, je vědomí, že hlavním cílem chování (vnější komunikace) panovníka a jeho dvora ve středověku byla sebe prezentace jako vizuální, organizované představení. Směr našich úvah podpoří také to, že v mladším období nachází formální chování na dvoře již konkrétní písemné zachycení v podobě ceremoniálních předpisů dvorských řádů.¹¹⁶

116 Srov. G. J. SCHENK, *Zeremoniell und Politik*, s. 100–177.

The courtly Ceremony, Rituals and Communication in coeval Context

This is a paper on communication, or behaviour, in rulers' courts. The author studies the problem on the example of comprehension of courtly ceremony and ritual in coeval context, that is, in the sense of information possibilities of surviving sources. From the semantic viewpoint, she analyzes both terms – courtly ceremony, and ritual – as post-medieval notions which do not correspond to the language of medieval sources. Their origin lies in the words *cerimonia* and *ritus*, which do appear in the sources. Meanings of the notions „courtly ceremony“ and „ritual“ are presently skewed, being auxiliary expressions for description of human communication, or behaviour, for instance, on a given ruler's court (in the case of ritual not only in a ruler's court). Communication is thus evaluated as a key phenomenon of behaviour of the court, headed by the ruler and his or her family. Within the court, communication went on not only among individuals, but also among groups, simultaneously establishing rules and creating order on which this society, a *sui-generis* social system, based its existence. It represented a component of both private and public acts in the life of the ruler, of his or her family and of all members of the court, while, from an external point of view, communication streamlined behaviour into a constant visual performance of the court.

Examples of individual solemn events of the Bohemian rulers' court of the turn of 13th and 14th century are used to show that various narrative sources refer to identical solemn events. Every author, however, submitted a different description, according to his own particular interests or political affiliation. Yet, differences in the texts notwithstanding, their narrations do describe constantly repeated components of solemn events, reiterated in the behaviour of people of the court. This patterning allows us to describe organized behaviour, forming the foundation of the so-called courtly ceremony as an organized manifestation of communication, or behaviour, of the courtiers, even in the absence of normative sources. Most frequently, the events described are coronation ceremonies, burials, weddings and other solemnities which do repeat the central pattern, with divine office as a core event, and profane solemnities as banquet and jousts as „periphery events“.

Repeated and patterned behaviour within the life of individuals or society in which they live may then be, on the base of interdisciplinary inspiration, assessed also as ritualized behaviour, or ritual, introducing the heritage of the past, being actual in the present and expressing continuation into the future. From the viewpoint of anthropological inspiration, such phenomena may be summarily evaluated as repeated rituals. Due to the fact that we do not dispose of their descriptions in the sources, our situation is the same as in the search for courtly ceremonies. We thus have to resort to written sources again, describing repeated and patterned components in human behaviour of a given society. In the intention to employ anthropological research on rituals, students of the Middle Ages must, first and foremost, pinpoint those events which the sources describe as ritually repeated. That is, especially the so-called ritual core of the given event, for instance, royal unction and setting the crown on the suzerain's head during the coronation ceremony, as all the other „peripheral“ actions might have undergone impropu changes according to particularities of the situation.

The author concludes that even in the absence of normative sources, we are entitled to comprehend courtly ceremonies and courtly ritual, as organized behaviour of the rulers' courts, in terms of the theme of our research, as any pre-conceived or traditional actions, for we see in it an organized sequence of events. For our comprehension, repeated components of singular

ceremonies of the event of our choice, of ecclesiastical or profane character, will be sufficient. Direct identification, analysis and description of individual gestures, rituals or ceremonies will always depend on the extent to which these might be followed in the medieval sources, either according to recorded manifestations, or with respect to coeval terminology. We will, however, always evaluate communication in coeval context, based on the order, or rules, of the society in question, and on the relevant symbols.

Translated by Petr Charvát